

RECENZE A REFERÁTY

Vilém Hrubý, Staré Město, Velkomoravský Velehrad. Monumenta Archaeologica XIV. nakladatelství ČSAV, Praha 1965, 472 str. (107 obr.), 30 příloh (255 obr.), 3 skládané přílohy.

Obsáhlá syntetická monografie doc. dr. V. Hrubého „Staré Město, Velkomoravský Velehrad“ shrnuje a hodnotí dosavadní archeologické výzkumy z období staroslovanského na Staroměstsku od jejich počátků až k dnešku, tedy asi za jedno století. Na těchto výzkumech se V. Hrubý významně podílel po více než 30 let. Zejména však od roku 1948, kdy se u nás započalo s velkými archeologickými systematickými výzkumy, zaměřil se na výzkum slovanského osídlení Staroměstska a v souvislosti s tím též oblasti celého středního Pomoraví. Jeho výzkumy pohřebiště a kostela „Na valách“, v Modré u Velehradu, v Sadech a řada jiných přinesly mnohdy překvapující výsledky a významně přispěly k poznání nejstarší slovanské historie našich zemí, zejména období velkomoravského. Výsledky svých výzkumů publikoval V. Hrubý v řadě dílčích prací, ať již detailně, či předběžně. Z jeho prací dlužno připomenout: Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Praha 1955. — Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré, u Velehradu, ČMMB XL — 1955. — Osídlení ostrova sv. Jiří v době hradištní, SPFFBU VI, E2, 1957. — Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětman, ČMMB 46 — 1959. — Staré Město — Velehrad, ústředí z doby Velkomoravské říše, Památníky naší minulosti, Praha 1964.

Přistupuje-li nyní V. Hrubý k pokusu podat ucelenou rekonstrukci staroslovanského osídlení Staroměstska, činí tak s plným vědomím, že za dnešního stavu archeologických poznatků jde o úkol metodicky značně obtížný, nadto znesnadněný nepřiznivou terénní situací, neboť západní část někdejšího staroměstského sídlištního areálu je zastavěna, kdežto východní část je překryta mocnými vrstvami náplavových kalů. Tyto skutečnosti vedly k tomu, že archeologický výzkum se musil omezit ponejvíce na menší sondážní i plošné odkryvy, provedené na 175 rozličných místech. Tím uniká možnost stanovit přesnější vzájemné archeologicko-historické souvislosti mezi jednotlivými zkoumanými sídlištními objekty a pohřebišti i rozptýlenými hroby. Třeba též uvážit, že z areálu Starého Města v rozloze 250 ha bylo za 100 let prozkoumáno jen malá část, asi 10 ha, tj. asi 1/25, jak uvádí V. Hrubý. Stejně závažná je i skutečnost, že archeologický pramenný materiál, nahromaděný za jedno století má rozdílnou vědeckou hodnotu, která je podmíněna archeologickou a vědeckou erudicí jednotlivých badatelů: zejména starší výzkumy a nálezy se omezovaly ponejvíce na sběry a drobné příležitostné výzkumy záchranného charakteru, prováděné převážně archeology-amatéry, kteří často o nich nezanechali ani nejjzákladnější dokumentaci. To vše způsobuje, že Hrubého archeologicko-historická rekonstrukce Starého Města bude nutně v mnohém značně mezerovitá, hypotetická, leckde ne zcela přesná.

Uvážíme-li všechny potíže (i se zřením k složitosti problematiky), s nimiž se V. Hrubý při psaní této monografie setkával a které musil překonávat, pak bude třeba s ohledem na tyto skutečnosti mnohé posuzovat jinými měřítky, než jak jinak bývá zvykem. Bude též záležet na tom, z jakého hlediska bude práce posuzována (archeologického, archeologicko-historického, či výhradně historického). Ať již soud vyzní jakkoli, jedno je jisté, že Hrubého monografie o Starém Městě je práce záslužná a je nesporně významným přínosem nejen pro naši, ale i slovanskou archeologii vůbec.

Posuzujeme-li knihu jako celek, vysvítá jak z koncepce, tak z obsahu, že cílem je především podání archeologicko-historické syntezy Starého Města. Význačovaly-li se předchozí práce V. Hrubého cílevědomým úsilím o pokud možno detailní podání archeologického pramenného materiálu a jeho důkladnou analýzu (srovn. např. Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách“ aj.), neuplatňují se v posuzované knize tyto složky mnohdy v dostatečné míře. Omezuje-li V. Hrubý údaje o výsledcích výzkumů a archeologickém materiálu dosud nepublikovaném mnohdy na pouhou kusou evidenci, ztíženou nadto tím, že detailnější údaje k této celkové evidenci jsou roztržštěny po různých kapitolách knihy, je to nesporně na újmu celistvosti, přehlednosti i účelnosti monografie, neboť výsledky výzkumu a získaný archeologický materiál mají být v publikaci (určené především odborníkům) podány takovou formou a v takové míře, aby bada-

telům podávaly archeologický pramenný materiál tak, aby mohl nejen sledovat a kontrolovat analyticko-syntetické závěry, ale též použít tohoto materiálu pro další bádání.

Kromě archeologického materiálu používá V. Hrubý často písemné zprávy. Nepřihlíží však vždy důsledně k zásadám historické kritiky.

V první části knihy „Dosaavadní výsledky archeologických výzkumů ve Starém Městě a dnešní představa o jeho osídlení v době Velké Moravy“ podává autor stručný přehled slovanského osídlení celého středního Pomoraví.

Nejdříve alespoň ve stručnosti nastiňuje geografické podmínky a přírodní prostředí jakožto faktory, jež příznivě ovlivnily hustotu osídlení. Přihlížeje jednak k historickým zprávám, jednak k výsledkům sondážních vrtů (45), ukazuje, jak se relief krajiny a zejména vodní režim měnily tak, že v pravěku a v době hradištní osídlená území se později postupně měnila v inundační oblast a osady se proto přemísťovaly do vyšších poloh. Podobná pozorování byla učiněna i na některých jiných velkomoravských hradištních (Mikulčice, Pohansko aj.). Zpřesňuje se tu závažný poznatek, že v období Velké Moravy neplatil ani dnešní, ani pozdější středověký vodní režim.

Poté na základě nálezů ze slovanských sídlišť a pohřebišť (celkem 174) nastiňuje autor vývoj osídlení již od období keramiky pražského typu a ukazuje jak v centru tohoto širokého zemědělského území postupně vzniká na konci doby velkomoravské velkosídliště v oblasti dnešního Starého Města. V této aglomeraci vidí V. Hrubý vrcholnou formu staroslovanských sídlištních útvarů, od nichž snad vede v některých případech cesta ke středověkým městům.

Tuto staroměstskou sídlištní aglomeraci klade autor záměrně na jím vyrekonstruovanou křižovátku kupeckých cest, v čemž vidí jeden ze závažných dokladů o klíčovém postavení Starého Města ve středním Pomoraví i na území moravských Slovanů a ve střední Evropě vůbec. Přestože si je plně vědom problematičnosti a obtížnosti při stanovení přesných tras starých cest, přejímá, povětšinou bez kritických připomínek názory a domněnky jednotlivých badatelů, kteří se těmito otázkami zabývali. Do průsečíku předpokládaných cest z různých dob, avšak pro dobu velkomoravskou historicky nedoložených, zasazuje Staré Město, aniž zároveň přihlédl k výsledkům archeologických výzkumů. Tak se stalo, že Mikulčice i Pohansko leží na jeho mapce mimo tyto cesty a nemají dokonce ani spojení se Starým Městem.

Kap. „Slovanské osídlení Starého Města“ není zcela vhodně nazvána, neboť podává historický přehled představ od F. J. Schwoye až k dnešku o vzhledu, rozsahu a funkci Starého Města ve spojení s tzv. otázkou velehradskou (Velehradem). Věnuje se tu mnohdy pozornost pracím a názorům, které patří spíše do historické beletrie, není tu však podána historie archeologických výzkumů a bádání a kritické hodnocení. Taková stať neměla chybět v knize Hrubého již v jeho vlastním zájmu, neboť by ukázala též na jeho významný podíl na výzkumu Starého Města. To lze sotva nahradit či doplnit kusým statisticky podaným „Chronologickým přehledem objevů kultury hradištní ve Starém Městě“.

Další kapitoly této části jsou věnovány archeologickým výsledkům výzkumu v oblasti Starého Města, a to osadám I až VIII, pohřebišťm a kostelům (v poloze „Špitálky“, sv. Jiří v Uher. Hradišti) a konečně lokalitám, které měly vztah ke staroměstskému centru: kostel na Modré u Velehradu, klášterní komplex v Sadech a velkomoravské hradisko Sv. Klimenta u Osvětíman. Autor tu podává popis jednotlivých lokalit, jejich rozsah, dobu trvání a funkci. O popisu, dokumentaci a podání archeologického materiálu platí shora uvedené připomínky a proto ne vždy bez výhrad budou přijímány Hrubého závěry o funkci a době trvání jím stanovených osmi „osad“, zejména též proto, že jednotlivé osady mohly být jen z části prozkoumány.

Druhá část monografie je věnována „velkomoravským sídlištním a sakrálním stavbám ve Starém Městě a pokusu o jejich třídění podle funkce“. Při jejich třídění přihlíží V. Hrubý (podle mého soudu správně) k jejich účelu a rozlišuje pět základních skupin: A — stavby obytné, B — hospodářské, C — dílenské, D — sakrální, E — fortifikační. Uvnitř jednotlivých skupin rozlišuje svébytné druhy, typy a varianty. U staveb obytných na rozdíl od běžného třídění (zemnice, polozemnice a domy) rozlišuje pouze zemnice a domy. Teoreticky nepopírá existenci polozemnic, poukazuje však správně na těžkosti rozlišit polozemnice a zemnice podle zahloubení, poněvadž rozhodujícím znakem (s přihlédnutím k etnografickým analogiím) je způsob jejich přestřešení, který archeologicky je těžko postihnuteľný. Při třídění domů vychází z poměrně malého čísla, tj. 12 případů. Proto jeho rozlišení domů do tří kategorií i jeho závěr, že jako základní stavební materiál nutno předpokládat jediné dřevo, nebude mít platnost ani pro Staré Město. Vedle srubových staveb nutno uvažovat s ohledem na zjištěné skutečnosti z pozorování na jiných hradištních též o domech se stěnami dusanými z hlíny.

Ke kapitole „Ohniště“ mám zásadní terminologickou připomínku. Hrubý pod pojem ohniště zahrnuje všechna místa, kde se rozdělával užitkový oheň, ať již jejich úprava byla jakákoliv. Nevhodnost tohoto označení nejlépe vysvitne z jeho dělení ohnišť: ohniška, krbý, pece. Termín ohniško je nevhodný, nelze jej použít pro místo, kde byl oheň. Proto nadřazeným termínem by

místo ohniště byl vhodnější termín topná zařízení, která možno dělit na ohniště, krby, pece. (Srovn. Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého*, hesla topný, ohniště, ohnisko, krb, pec.) Není bez zajímavosti povšimnout si, jaké pece byly ve Starém Městě zjištěny. Hrubý uvádí pece: kovolitecké, železářské, pekařské a výhřevné. Výslovně připomíná, že pece hrnčířské, sklářské aj. nemůžeme zatím z velkomoravského Starého Města prokázat a na jejich existenci usuzujeme podle svérázných výrobků.

V kapitole „Stavby hospodářské“ ukazuje Hrubý na složitost problematiky a obtížnost při stanovení jejich původního tvaru, funkce i datování. Při nedostatku publikovaného srovnávacího materiálu z našich výzkumů opírá se o Ljapuškona pozorování na Novotrojském hradišti v SSSR (I. I. Ljapuškin, *Gorodišče Novotrojskoje*, Moskva 1958) a navrhuje dělení příslušných objektů podle funkce na kleti, sklípky a zásobní jámy, obilní jámy, chlévy, smetiště, odpadové jámy a jiné jámy a studny. Zatím, co některé objekty, jako obilní jámy, zásobnicové jámy, studny lze celkem bezpečně stanovit, určení ostatních, zejména kletí a chlévů, zůstane vždy více méně subjektivní interpretací, rovněž tak stanovení objektů dílenských.

Mezi stavebními památkami ze Starého Města připadá zvláštní význam pozůstatkům zděných křesťanských kostelů. V. Hrubý v nich vidí kulturní import stejně jako v křesťanské ideologii, kterou reprezentovaly. Správně však hodnotí též přímou účast domácího prostředí a zdůrazňuje jejich význam při řešení otázek nejen církevních, ale též ekonomicko-sociálního charakteru. Objevenými pozůstatky kostelů (Na valách, v poloze Špitálky, sv. Michala, na Modré u Velehradu, v Hradišti-Sadech, na hradisku sv. Klimenta u Osvětíman) se zabývá především z hlediska archeologa, kdežto hodnocení umělecko-historické považuje za záležitost odborníků dějin umění, shrnuje jejich názory a nakonec se přiklání k některému z vyslovených názorů. Při archeologickém hodnocení objevených pozůstatků poměrně málo místa věnuje kritickému srovnání s výsledky objevů pozůstatků kostelů na jiných velkomoravských lokalitách a stanovení významu staroměstských kostelů v rámci velkomoravských kostelů vůbec.

Zvláštní pozornosti a hlubšího kritického posouzení by zaslužil pokus V. Hrubého prokázat existenci dalších velkomoravských kostelů ve Starém Městě na základě pozdních písemných zpráv a málo spolehlivými archeologickými nálezy (kostel sv. Víta v Osadě V, sv. Klimenta v Osadě II, sv. Jiří v Uh. Hradišti). Za neověřenou novodobou velkomoravskou tradici označuje kostel P. Marie „Na špitálkách“ a kapli sv. Jana Křtitele považuje za stavbu středověkou. Nedomnívám se, že by pro velkomoravské datování uvedených kostelů mohl být určitou oporou výskyt těchto pozůstatků právě na velkomoravských lokalitách, jak míní V. Hrubý, zejména když na tomto území osídlení trvá nepřetržitě až dodnes. Zdůraznit je třeba mimořádný význam objevu kostela v Sadech, který V. Hrubý spojuje s existencí kláštera a jehož podrobnou publikaci připravuje.

Za velmi závažnou stať považuji kapitolu „Stavby fortifikační“. V. Hrubý byl si vždy dobře vědom toho, že význam velkomoravských hradisek je zpravidla v přímé souvislosti s jeho opevněním, které bylo některými archeology ve St. Městě popíráno (Červinka). Proto věnoval velké úsilí při svých výzkumech, aby toto dříve jen předpokládané opevnění zjistil. I když se mu podařilo zjistit pozůstatky vnějšího i vnitřního opevnění Starého Města, kladené do doby Velkomoravské, neodpovídá charakter tohoto opevnění předpokládanému významu a postavení Starého Města v historii Velké Moravy. Proto V. Hrubému nezbyvá zatím než předpokládat, že mohutné opevnění, jak je známe z jiných významných velkomoravských hradisek, nebylo dosud objeveno anebo v důsledku zastávanosti zničeno. Mimo to se snaží dokázat, že mohutnost a charakter opevnění není v přímé závislosti na významu hradiska, zejména když existovala přirozená ochrana (říční toky, bažiny a pod.).

Třetí část monografie se zabývá výrobou a výrobními prostředky ve velkomoravském Starém Městě. V. Hrubý úvodem připomíná, že cílem této stati není souhrnné a vyčerpávající zpracování všech výzkumem nashromážděných archeologických pramenů; bude jich použito jako dokladového materiálu pouze potud, pokud přispívají k určení charakteru jednotlivých staroměstských osad. Proto jednotlivé kapitoly mají někde ráz informující, jindy podávají ve zkratce to, co bylo V. Hrubým publikováno anebo to doplňují a zpřesňují. I když přináší řadu cenných nových poznatků a podnětných myšlenek s odvoláním na analogie u nás i ze zahraničí, projevuje se tu nestejnoměrnost zpracování. Vedle kapitol široce a do hloubky zpracovaných objevují se kapitoly povšechně informujícího charakteru. V podstatě se tu opírá o výsledky publikované ve své starší práci („Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na Valách““). Věnuje pozornost velkomoravskému zemědělství, zahradnictví, sadařství, včelařství, sběru lesních plodin; živočišné výrobě, lovu a rybolovu. Předmětem diskusí jistě bude V. Hrubého úvaha o možnosti specializace v živočišné výrobě v osadě „Na Valách“, kde předpokládá tři okrsky (v jednom chovateli ovcí a koz, v druhém prasat, ve třetím hovězího dobytka a koní) a v souvislosti s tím soudí na určitou diferenciaci majetkovou a sociální.

Je třeba vyzvednout kritický přístup k archeologickému materiálu při rozlišení podomácké výroby od dílenské. Přesvědčivé jsou doklady o tkalcovství a koželužství; tesarství, bednářství a soustružnictví; kostařství a kamenictví, zpracování hlíny, cihlářství a hrnčářství. Zvláštní pozornosti si zaslouží typologicko-chronologický rozbor keramiky z příkopu Osady I se zřetelem k okrajům nádob (144 variant) podložený stratigrafickými pozorováními. Výsledky rozboru jsou zachyceny na diagramech, nejsou však kontrolovatelné, neboť sám materiál, z něhož autor vychází, není v dostatečné míře kontrolovatelný. Bylo by jistě prospěšné a zajímavé, kdyby Hrubý provedl rozbor ostatního keramického materiálu, získaného v Osadě I, kde, jak sám říká, má zachycený vývoj od pražského typu a konfrontoval vzájemně rozbohem získané výsledky. Další doklady svědčí o železářském hutnictví, kovářství, slévačství, šperkařství, zvonářství a sklářství. V. Hrubý poukazuje na silný vliv římských tradic v Podunají na velkomoravskou kulturu.

V čtvrté části knihy „Zhodnocení archeologických pramenů“ se V. Hrubý pokouší o historickou syntezu Starého Města. Nejdříve podává v historicko-topografickém nástinu osídlení velkomoravského Starého Města zasazené do historického rámce Velké Moravy. V smělých tazích načrtává jeho vývoj od zemědělské osady až po bohaté, životem kypící město, které podle jeho názoru mohla zničit jediné katastrofa, která je postihla někdy v letech 905/906. Jeho přímým, i když schudlým dědicem, se však stal středověký Veligrad, žijící pod jménem Starého Města dodnes. V dalším určuje 10 znaků vyvozených z archeologických pramenů, které jsou mu důkazem, že staroměstské sídliště bylo „městem doby velkomoravské“, podává jeho ekonomické a společenské poměry a některé jevy nadstavbové. Dokazuje z archeologických a zejména též z písemných pramenů, že Staré Město bylo „antiqua urbs Rastizi“ Fuldských analů, velkomoravský Velehrad. Podaná syntéza vrcholí závěrem a neotřesitelným přesvědčením V. Hrubého, že právě na středním Pomoraví, a ne jinde, bylo ústředí Velké Moravy, jež bylo svého času první mezi ostatními, Staré Město Rostislavovo či Velehrad.

Tyto závěrečné statě jsou psány s širokým rozhledem a hlubokou znalostí problematiky. I když vyznívají jako zanícená obhajoba a oslava velikosti velkomoravského Starého Města — Velehradu, jeho závěry — mnohdy smělé — jsou psány se snahou po kritičnosti. Autor rozlišuje, co považuje za obecně platné a prokázané, co za hypotetické a co za pracovní metodu a podává řadu nových faktů, myšlenek i podnětů k řešení velkomoravské problematiky. V podstatě však jde o shrnutí názorů a úvah, publikovaných již porůznu dříve, k nimž v tomto posudku v detailech nelze zaujat kritické stanovisko. Budou i nadále předmětem nesouhlasu jak u archeologů a zejména historiků (např. bezprostřední možnost poznání sociální diferenciace z hrobových nálezů, otázky politického a správního střediska a církevní organizace, ztotožnění antiqua urbs Rastizi Fuldských letopisů a velkomoravského Veligradu se středoměstským sídlištěm a mnohé jiné). Teprve nové další a další výzkumy mohou mnohé téže V. Hrubého potvrdit, opravit a jistě též negovat. Z toho hlediska se jeví pokračování ve výzkumech Starého Města nejen žádoucí, ale zcela nutné.

Hrubého monografie posuzována jako celek bude jistě kladně přijata jako významné a cenné obohacení naší literatury o Velké Moravě. Zahraniční badatelé jistě uvítají obsáhlé německé resumé. Posuzována z hlediska archeologa je kniha o Starém Městě oproti jeho dřívějším pracím krokem zpět, pokud ovšem od ní očekává, že mu poskytne ucelený, názorný, dokumentačně dobře podaný a v žádoucí míře vyčerpávající přehled po archeologickém materiálu v nejšířším slova smyslu, neboť údaje jsou izolované roztroušeny po různých částech knihy bez vzájemných odkazů, jak jsem zdůraznil již výše. Chci-li např. získat všechny údaje o některém sídlištním objektu, musím je heuristicky pracně shledávat po různých částech knihy a při tom není povětšinou zjištělné, co z existujícího materiálu není v knize vy publikováno. Zdá se, že V. Hrubý pořídil výběr pramenného materiálu se zřetelem k těm otázkám, na jejichž řešení se v knize zaměřil a nepřihlédl vždy dostatečně k potřebám těch badatelů, kteří budou chtít těžit z publikovaného materiálu pro řešení problematiky z jiných aspektů než autor, zejména pokud se to týká materiálu dosud jinde nepublikovaného. Studium originálního materiálu ztěží a mnohdy znemožní i to, že předměty jsou vesměs uvedeny bez inv. čísla. Plánky výzkumů jsou v řadě případů podány tak, že značkami zachycují schematicky situaci a počet prozkoumaných objektů. Domnívám se, že kresebné obrázky v textu jsou povětšinou provedeny ve zbytečně velkém měřítku. Čtenář archeolog by jistě uvítal měřítko menší, ale větší počet zobrazených předmětů. Z hlediska dokumentačního je poměrně chudá část obsahující fotografické tabulky, zejména když značná část vyobrazení byla již jinde a mnohdy častokrát publikována. Rovněž typy písma jsou zbytečně velké.

Závěrem bych chtěl uvést, že zde uvedený posudek Hrubého monografie byl v podstatě částí přednesen a doporučen jako kladný a plně vyhovující požadavkům doktorské disertace (stejně tak posudky Františka Grause a J. Poulika) a byl podkladem pro získání hodnosti doktor věd. I to dobře svědčí o vědecké hodnotě knihy V. Hrubého Staré Město — Velkomoravský Velehrad.

František Kalousek